

УДК 903.6:728.8 (477.74)

ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ КОМПЛЕКСУ ОБОРОННИХ СПОРУД ТІРИ

Павло ОСТАПЕНКО

Інститут археології НАН України

Відділ археології Північно-Західного Причорномор'я

Тіра – одне з античних міст Північного Причорномор'я, яке може дати досить повне уявлення про систему оборонних споруд, не порушених пізнішими перебудовами. Оборонний комплекс Тіри зводився протягом тривалого часу і відображав зміни міської забудови та певні політичні події. Дослідження дозволяють виділити кілька його частин, які були побудовані в різні періоди, але на певних етапах вони співіснували в рамках одного комплексу.

Ключові слова: Тіра, куртина, оборонні споруди, підвали, будівельний період.

Тіра – одне з небагатьох античних міст Північно-Західного Причорномор'я, які можуть дати достатньо повне уявлення про систему оборонних споруд, не змінених пізнішими перебудовами. Тіра починає будівництво свого оборонного комплексу приблизно в той самий час, що й інші античні центри Північного і Північно-Західного Причорномор'я – наприкінці V–початку IV ст. до н. е.¹ Дослідження показали, що він зводився не одночасно, а протягом досить тривалого відрізка часу, відображаючи зміни міської забудови і певні політичні події. У зв'язку з цим можна виділити декілька його частин, які були споруджені в різні хронологічні відрізки, але на певних етапах співіснували в рамках одного комплексу. Однією з них можна назвати північно-західну ділянку системи. Найранішою частиною оборонної системи Тіри є північна частина, до якої належать куртини № 395, 72, 231–235. Вона була відкрита роботами 1970–90-х рр. і оточувала місто з півночі². Пізніше, ймовірно, з ростом міста в західному і південному напрямках споруджені додаткові стіни, а деякі стіни північної частини продовжували функціонувати одночасно з новими стінами, утворюючи західну частину системи. В неї входять куртини № 395, 282, 235, 231, 351/552, а також низка підвальних приміщень № 330, 674, 723, 787, 971, споруджених разом з куртиною № 351/552 як єдине ціле. Вказані стіни також не є одночасними, а відносяться до кількох етапів формування оборонного комплексу Тіри.

В плані куртини № 72 і 351/552 зв'язані в переплетення і розташовані під прямим кутом. На північ від куртини № 351/552 знаходиться оборонна стіна № 395, яка також зв'язана в переплетення з куртиною № 351/552 і в свою чергу розташована під прямим кутом до останньої. В даному випадку ми

ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ

бачимо оборонну стіну, яка є єдиним цілим, хоча різна манера кладки деяких ділянок фасадів говорить про перебудови в різні хронологічні періоди. Так, наприклад, відрізок № 231, який з'єднує куртини № 395, 409 і № 72, має два будівельних періоди. Перший етап фіксується в нижній частині, де кладка складена за такою ж системою, що і № 395, на відміну від верхніх рядів, де використовувались грубо оброблені камені менших розмірів, які репрезентують другий період. Це говорить про те, що в якийсь момент куртина перестала існувати, а потім знову була відновлена.

Куртина № 395 не відкрита повністю і йде в борт розкопу, довжина відкритої частини 9,8 м³. Кладка двохрядна, трьохшарова, двохпанцирна. Північний і південний фасади споруджені з крупних плит з чергуванням ложкового і постелистого рядів. На відкритій ділянці не зафіксовано використання прийому виводу на фасад плит “тичком”. Техніка обробки каменю, що використовувався при будівництві куртини, значно переважає по якості матеріали інших прилеглих ділянок оборонних стін. Плити мають чітку прямокутну форму, старанно підігнані одна до одної під один горизонтальний рівень. Розмір плит змінюється від 0,57?0,53?0,23 до 1,40?0,57?0,17 м. Середній шар складається з буту, укладеного на глині. В результаті пізніх вторгнень поряд з панцирами руйнуванню піддавалась і забутовка стіни. Ширина стіни № 395 (2,20 м) відповідає ширині інших оборонних стін на ділянці Північний Захід (коливається в межах 2,05–2,25 м). Вказана куртина може датуватися кінцем V–IV ст. до н. е., але вже в ранньоелліністичний період припиняє своє існування. Про це говорить факт будівництва в пізньоелліністичний період водостоку № 645⁴, який пройшов через розібрану ділянку стіни № 231/235, а також підвальне приміщення над стіною № 395.

Стіна № 282 зв'язує куртини № 72 і № 351. Вона поставлена впритул до кута, утвореного куртинами № 72 і 231–235 і є ніби продовженням стіни № 231/235. Таким чином, ця стіна була побудована після того, як був зрйнований вузол стін № 231/235, 395, 409. Кладка № 282 була споруджена одночасно із стіною № 351. Куртина трьохшарова, двохпанцирна, викладена з добре обтесаних блоків, укладених постелисто ложками на фасад. Ці блоки чергуються з орфостатно стоячими блоками, розташованими “тичками” на фасад. Розміри блоків варіюють від 0,50?0,25 до 1,23?0,30 м. Ширина стіни 2,60 м. Вона однорядова, рядовість витримана добре. Блоки щільно підігнані один до одного. Куртина складається з двох панцирів – західного і східного.

Крайнім південним об'єктом в системі оборонних споруд на ділянці Північний Захід, є куртина № 351/552. На цьому етапі дослідження кладка виявлена не повністю і має продовження в західному напрямку. Кладка викладена по південному фасаду з плит вапняку прямокутної і підпрямокутної форми. Плити укладені постелисто, ложками на фасад, але є кілька плит, розташованих “тичком” на фасад. При цьому необхідно відзначити, що куртина № 552 є посиленням зовнішнього панцира стіни № 351 і побудована

після неї⁵. Складена куртина № 552 за двохранною рядовою системою, з постелисто покладених ложками на фасад плит і блоків середніх розмірів.

Невід'ємною частиною описуваного комплексу оборонних споруд Тіри є лінія підвалів, споруджених разом з куртиною № 351/552. У цю лінію входить п'ять підвалів – № 330, 674, 723, 787, 971, відкритих в процесі дослідження Тіри. Розміри підвалів коливаються від 10,5 до 12 м². Виділяються два етапи будівництва цієї лінії підвалів. На першому етапі були споруджені стіни, перпендикулярні куртині № 351/552 і зв'язані з нею в переплетення. Система будівництва кладок, які утворюють підвали, ідентична системі кладки фасадів самої куртини № 351/552. Це підтверджує, що підвали і куртина зводились одночасно. Можна виділити і другий етап будівництва підвалів. До північного завершення кожної з кладок, які утворюють підвали, було прибудовано продовження. Якість кладок, їх ширина в цій частині значно поступаються первинним ділянкам. Добудована частина складена з дрібних погано оброблених плит і блоків полігональної в плані і по фасаді форми.

Початкове призначення лінії підвалів незрозуміле, але з впевненістю можна сказати, що підвальні приміщення №№ 330, 674, 723, 787, 971 входили в систему оборонних споруд Тіри III ст. до н. е. Вони були споруджені одночасно з північним панциром оборонної стіни № 351. У пізньоелліністичний період ці приміщення перестали функціонувати, а над ними були розташовані наземні об'єкти будинку № VIII, на що вказують глиняно-земляні підлоги, виявлені у верхній частині приміщень № 330 і № 787. Матеріал заповнення підвалів в цілому датується III–II ст. до н. е. Він представлений великою кількістю фрагментів черепиці і битої амфорної кераміки. Також присутні фрагменти ліпної кераміки, кухонного і столового чорнолакового і буролакового посуду (фрагменти “мегарських” чаш, мисок, рибних блюд, “ольвійських” тарілок, кубків, глечиків та ін.). Крім того, виявлені фрагменти теракот і фігурних посудин, кістяних виробів. Однак в деяких місцях спостерігається змішування пізнього матеріалу з більш раннім. Зокрема, в нижніх шарах приміщення присутні “мегарські” чаші з верхніх шарів. Це можна пояснити пізнішими перебудовами і нівелюванням в пізньоелліністичний час. Два будівельних періоди можна виділити і для куртини № 351/552. Перший етап пов'язаний з будівництвом підвальних приміщень, які є невід'ємною частиною куртини № 351. Другий етап, можливо, співвідноситься з добудовою північних частин підвалів, а також з посиленням південного панцира куртини № 351, який має № 552.

Таким чином, підтверджується припущення, що північно-західна частина комплексу оборонних споруд Тіри має кілька етапів будівництва. Найраніша частина куртини № 395 і № 231, № 235 датуються кінцем V–IV ст. до н. е., але вже в цей період частина куртини була піддана перебудові, або була відновлена після зруйнування. Труднощі виникають у визначенні

ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ

часу будівництва подвійної куртини № 351/552. Ймовірно, це пов'язано з розширенням міської території наприкінці IV–III ст. до н. е. Якщо місто розширилося на південь від першої лінії оборони (куртини № 395, № 231/235), то будівництво другої лінії (куртина № 351/552), найвірогідніше виключає використання першої. У другій половині III ст. до н. е. куртина № 351/552 посилюється додатковим панциром, а стіна № 395 остаточно припиняє своє існування, оскільки поверх неї фіксуються будівельні рештки, які датуються III ст. до н. е. Тим самим, одночасне існування обидвох куртин як елементів оборонного комплексу у другій половині–кінці III ст. до н. е. неможливе.

¹ Буйских С. Б. Фортификация ольвийского государства. Киев, 1991. С. 11–14.

² Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира. Киев, 1985. С. 46–49.

³ Росохацкий А. А., Самойлова Т. Л., Батизат Г. Отчет о работе Белгород-Тирской экспедиции ИА НАНУ в 1998 г. Одесса, 1998. С. 17–18; Самойлова Т. Л., Смольянинова С. П., Ветчинникова Н. Е., Богуславский Г. С., Остапенко П. В. Отчет о работе комплексной Белгород-Тирской экспедиции ИА НАНУ в 2003 г. Одесса, 2004. С. 124.

⁴ Самойлова Т. Л., Кожокару В., Богуславский Г. С. Античная Тира – Средневековый Белгород (Отчет о раскопках за 1996–1999 гг.) // *Tyras, Cetatea Albă / Belhorod-Dnistros'kuj I. București*, 2002. С. 174. Табл. XLIII, 2.

⁵ Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира. С. 46–50.

⁶ Самойлова Т. Л., Батизат Г. В., Богуславский Г. С. Отчет о работе Белгород-Тирской экспедиции ИА НАНУ в 1999 году. Одесса, 1999; Самойлова Т. Л., Кожокару В., Смольянинова С. П., Батизат Г. В., Богуславский Г. С. Отчет о работе комплексной украинско-румынской Белгород-Тирской экспедиции ИА НАНУ в 2001 году. Одесса, 2001; Самойлова Т. Л., Смольянинова С. П., Ветчинникова Н. Е., Богуславский Г. С., Остапенко П. В. Отчет о работе... в 2003 году. С. 124.

**PRIMARY RESULTS OF RESEARCHES OF NORTH-WESTERN PART OF
COMPLEX OF DEFENSIVE CONSTRUCTIONS OF TYRAS**

Pavlo OSTAPENKO

Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine
Department of Archaeology of the North-Western Black Sea region

Tyras – one of ancient towns of Northern and North-Western Black Sea region, which can give us complete image of the system of defensive constructions that was not moved by later reconstructions. Fortified complex of Tyras was built during long period of time. It reflected changes in town constructions and different political events. These investigations allow us to distinguish its several parts, which were built in different periods, but during some stages they co-existed in a frame of one complex.

Key words: Tyras, curtain, defensive constructions, basements, construction period.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2006

Прийнята до друку 28.03.2006